
BIDANG KUASA EKSKLUSIF MAHKAMAH SYARIAH SELEPAS PINDAAN PERKARA 121(1A) PERLEMBAGAAN PERSEKUTUAN: SATU PENILAIAN

Hussin Che Pa,* Nasrul Hisyam Nor Muhammad,** Suhaimi Mustar***

*Pelajar Pasca Siswazah, Fakulti Tamadun Islam, Universiti Teknologi Malaysia, Skudai, Johor, Malaysia.

**Pensyarah Kanan, Fakulti Tamadun Islam, Universiti Teknologi Malaysia, Skudai, Johor, Malaysia.

*** Graduan Ijazah Doktor Falsafah, Fakulti Tamadun Islam, Universiti Teknologi Malaysia, Skudai, Johor, Malaysia.

ABSTRAK

Kewujudan dua sistem undang-undang sivil dan syariah di Malaysia berkaitan rapat dengan perkembangan sejarah undang-undang di negara ini bermula dengan undang-undang adat Melayu/Islam sehinggalah penggunaan korpus undang-undang Common Law dan Kaedah Ekuiti dan undang-undang Inggeris. Dalam artikel ini, analisis dibuat terhadap institusi kehakiman, khususnya bidang kuasa Mahkamah Syariah sebelum dan selepas merdeka bagi perkara yang berkaitan dengan Islam. Kesan pindaan Perkara 121(1A) Perlembagaan akan dikaji termasuk campur tangan Mahkamah Sivil dalam bidang kuasa Mahkamah Syariah walaupun pindaan selepas pindaan dibuat dan terdapatnya keputusan Mahkamah Persekutuan yang memutuskan perkara yang berkaian dengan orang Islam/Islam adalah di bawah bidang kuasa eksklusif Mahkamah Syariah. Artikel ini juga bertujuan untuk membincangkan tentang bidang kuasa eksklusif Mahkamah Syariah dan kesan pindaan Perkara 121(1A) dengan membuat analisis terhadap perkembangan awal hingga terkini Mahkamah Syariah. Perhubungan di antara kerajaan persekutuan dan negeri (federalisme) dan pengharmonian undang-undang/institusi kehakiman sivil dan syariah juga dibincangkan. Analisis juga telah dibuat terhadap beberapa kes penting yang berkaitan dengan bidang kuasa mahkamah dan beberapa cadangan telah dikemukakan bagi mengukuhkan lagi bidang kuasa Mahkamah Syariah selaras dengan pindaan Perkara 121(1A) Perlembagaan.

Kata Kunci: *Undang-undang Islam, Bidang kuasa Mahkamah Syariah; pengasingan kuasa; federalisme; Perkara 121 (1A) Perlembagaan Persekutuan.*

ABSTRACT

The Malaysian legal system is derived from the historical development of two separate legal systems namely Civil Court and Syariah Court. Both institutions have exclusive jurisdiction respectively. However, the intervention of the civil court into the jurisdiction of the Syariah Court has occurred even after amendments made to the article 121 (1A) of the Constitution and the decision of the Federal Court decided that matters pertaining to Muslims and Islam are under the exclusive jurisdiction of the Syariah Court. This amendment has conferred exclusive jurisdiction to the Syariah Court for cases involving Muslims. This article aims to discuss the position of the jurisdiction of the Syariah Court and the effect of amendment of

article 121 (1A), of the Federal Constitution. For this purpose the author will make highlights on the development of the Syariah Court from its early history until the latest developments. Analysis have been made against several important cases concerning the jurisdiction of the courts. Few suggestions were proposed to strengthen the power of the Syariah Court, in line with the amendments to the article 121 (1A) of the Constitution.

Keyword (s): Islamic law; The jurisdiction of the *Syariah* Court; separation of powers; Article 121 (1A) of the Federal Constitution.

PENDAHULUAN

Undang-undang Islam merupakan sebahagian daripada asas undang-undang negara. Penjajahan Inggeris telah membawa masuk korpus undang-undang Inggeris yang terdiri daripada *Common Law*, Kaedah Ekuiti dan statut pemakaian am melalui seksyen 3 dan 5 Akta Undang-undang Sivil 1956 yang menjadi dominan dan mengeneipkan undang-undang Islam dalam sistem undang-undang sivil.

Kedatangan Islam ke negara ini menurut Paterson berlaku di sekitar tahun 1365. Penemuan Batu Bersurat di Sg. Teresat Kuala Berang, Terengganu membuktikan Islam mempengaruhi corak kehidupan masyarakat setempat (Patterson, 1924). Islam mampu menyuntik pemikiran rasionalisme dan egalitarian, penyerapan, penghayatan sistem dan nilai hidup yang lengkap, pembangunan minda, spiritual dan ketamadunan masyarakat setempat (S.M. Naquib al-Attas, 1969). Dasar reseptif oleh pemerintah dan rakyat tempatan pada masa itu telah menerima dan menjadikan prinsip Islam sebagai satu kaedah penghayatan atau cara hidup yang menghakis amalan syirik dan tradisi kuno masyarakat setempat. Islam bukan sekadar menghukum tetapi membawa pengajaran dan remedi kepada masalah yang dihadapi oleh individu atau kumpulan masyarakat (Azizah Binti Mat Rashid, et. al, 2014).

Konsep keadilan Islam yang bersumberkan al-Quran, al-Sunnah/Sunnah, *Ijma'* dan *Qiyas* menjadi asas penghakiman Mahkamah Syariah. Perkara yang berkaitan perkara mal seperti perkahwinan, perceraian, pembahagian harta pesaka, *harta sepencarian* dan jenayah telah diadili dengan menggunakan pendekatan holistik yang berjaya membentuk satu tamadun dan kemakmuran masyarakat (Khalif Muammar, 2009). Undang-undang Melayu lama seperti Hukum Kanun Melaka (1450), Undang-undang Laut Melaka (1400-1511), Undang-undang 99 Perak (1596), Undang-undang Kedah (837), Undang-undang Pahang (1572-1614) dan Undang-Undang Johor (1789) telah membuktikan bahawa hukum Islam, dengan penyesuaian hukum adat telah berjaya mengubah kehidupan masyarakat Melayu sejak dari kurun ke 14 sehingga kedatangan penjajah Inggeris. Pengiktirafan diberikan kepada undang-undang Islam sebagai *law of the land* bagi negeri-negeri Melayu melalui kes *Ramah lwn Laton* [1927] FMSLR 116. Dalam Kes *Reg lwn Willans* (1858) Ky 16, hakim Maxwell telah menyokong Islam sebagai undang-undang tempatan serta mengiktiraf undang-undang Islam dengan menyatakan:

As a system of law which according to its own principles, can only be administered by Mohamedan Judges and Mohamedan arbitrators, upon the testimony of Mohamedan witnesses, is not a system which can devolve de jure and without express acceptance upon government and people of different faith.

KEDATANGAN INGGERIS DAN KORPUS UNDANG-UNDANG

Kegemilangan pemerintahan negeri-negeri Melayu-Islam telah berubah dengan kedatangan penjajah Inggeris bermula seawal 1795, yang membawa konsep *divide and rule* ke atas masyarakat setempat (Ishak Saat, 2010). Sistem penasihat Inggeris dengan melaksanakan sistem pentadbiran dan undang-undang Inggeris telah mempengaruhi secara tidak langsung pemikiran pemerintah negeri Melayu dan rakyat terpaksa mematuhinya. Pertembungan budaya pemikiran barat dengan pemikiran semasa ketika itu, telah membawa perubahan kepada sosial, politik, ekonomi dan kehidupan masyarakat Melayu tradisional setempat (Mohd. Zariat Abdul Rani, 2006). Hukum Islam dan Mahkamah Syariah telah diasingkan, dikurangkan peranannya dan dihadkan bidang kuasanya kepada perkara peribadi sahaja seperti perkahwinan, perceraian dan pewarisan. *Modus operandi* yang digunakan oleh Inggeris dengan mengutamakan undang-undang dan prosedur Inggeris ke dalam pentadbiran keadilan menjadikan undang-undang sivil tempatan yang diadaptasi daripada undang-undang sivil Inggeris menguasai semua pentadbiran keadilan negeri. Seksyen 3 dan 5, Enakmen Undang-undang Sivil 1956 memberikan ruang kepada undang-undang Inggeris diterima secara meluas di negara ini (Ahmad Ibrahim et.al., 2002).

Walaupun bidang kuasa Mahkamah Syariah telah diasingkan, undang-undang Inggeris telah diterima pakai kerana ketiadaan pengkanunan undang-undang Islam secara bertulis dalam beberapa perkara yang berkaitan dengan kebebasan dan hak asasi manusia. Mahkamah Syariah hanya berfungsi untuk membicarakan hal orang Islam sahaja dan tidak dianggap telah menjadi sebahagian daripada undang-undang sivil. Mahkamah Sivil mempunyai bidang kuasa yang luas, mengatasi bidang kuasa institusi kehakiman syariah. Campur tangan dalam bidang kuasa Mahkamah Syariah menjadi perkara biasa dengan membuat keputusan yang berbeza dengan penghakiman Mahkamah Syariah. Mahkamah Sivil akan merujuk kepada duluan mengikat, manakala Mahkamah Syariah merujuk kepada sumber muktabar Islam (Zainul Rijal Abu Bakar, 2007).

KEDUDUKAN INSTITUSI KEHAKIMAN SYARIAH SEBELUM MERDEKA

Peranan Mahkamah Syariah dalam mengendalikan kes yang berkaitan dengan orang Islam telah berjaya menyelesaikan masalah sosio-perundangan masyarakat setempat dengan menggunakan prinsip keadilan Islam yang terdapat dalam enakmen pentadbiran Islam negeri atau yang ditafsirkan oleh hakim Mahkamah Syariah berlandaskan kepada hukum syarak. Penghakiman yang dibuat oleh Mahkamah Syariah telah berjaya mewujudkan keharmonian masyarakat dan menyelesaikan *kemaslahatan* masyarakat. Kedatangan Inggeris telah membawa undang-undang sekular yang berasaskan kepada sistem *Common Law*, *kaedah ekuiti* dan statut pemakaian am Inggeris. Undang-undang Islam telah dihakis melalui pemakaian perundangan Inggeris, kecuali dalam perkara peribadi orang Islam. Undang-undang Islam yang digunakan di Mahkamah Syariah adalah berdasarkan kepada enakmen negeri dengan kuasa yang terhad (Abdul Monir Yaacob, 2009).

Bidang kuasa mahkamah Syariah menjadi tidak bermaya kerana kes yang berkaitan dengan orang Islam boleh dicampuri oleh Mahkamah Sivil seperti yang berlaku dalam ke *Ainan bin Mahamud lwn. Syed Abu Bakar* [1939] MLJ 209. Keputusan Mahkamah Syariah menjadi institusi yang boleh dicampuri oleh Mahkamah Sivil tentang anak seorang wanita Islam empat bulan selepas berkahwin dengan seorang lelaki Islam diiktiraf sebagai anak yang sah taraf kepada lelaki itu. Campur tangan Mahkamah Sivil juga berlaku dalam kes Mahkamah Rayuan *In re Maria Hertogh* [1951] MLJ 64. Mahkamah Sivil dalam kes ini telah membuat keputusan berdasarkan kepada prinsip undang-undang domisil Inggeris yang menyebabkan perkahwinan yang telah diisytiharkan sah mengikut undang-undang Islam diisytiharkan menjadi tidak sah. Begitu juga dalam kes *Martin lwn Umi Kalsom* [1963] MLJ 1, perkahwinan yang tidak sah mengikut undang-undang Islam telah diisytiharkan sah di bawah prinsip domisil undang-undang Inggeris. Dalam kes *Nafsiah lwn Abdul Majid* [1969] 2 MLJ 174, *Myriam v Mohamad Ariff* [1971] 1 MLJ 265, *Man bin Minhat*[1965] 2 MLJ 1 dan *Commissioner of Religious Affairs lwn Tengku Mariam* [1970] 1 MLJ 222 menunjukkan bahawa undang-undang syariah telah diketepikan dalam keputusan yang dibuat oleh Mahkamah Sivil. Keadaan yang berlaku ini disebabkan oleh campur tangan Mahkamah Sivil dalam bidang kuasa Mahkamah Syariah. Kes *Re Maria Hertogh* [1951] MLJ 64 umpamanya telah membawa kepada tindak balas dalam bentuk rusuhan dalam masyarakat Islam Singapura yang tidak berpuas hati dengan keputusan yang dibuat oleh Mahkamah Sivil (Syed Muhd Khairudin Aljunied, 2009). Campur tangan Mahkamah Sivil dalam bidang kuasa Mahkamah Syariah di masa pra-merdeka telah menyebabkan percanggahan penghakiman yang dibuat oleh hakim Mahkamah Sivil berlaku kerana mereka tidak mempunyai pengetahuan tentang undang-undang Islam sebelum membuat sesuatu keputusan menjadikan keputusan yang dibuat itu tidak menepati kehendak undang-undang Islam.

KEDUDUKAN MAHKAMAH SYARIAH SELEPAS MERDEKA

Selepas negara ini mencapai kemerdekaan, kedudukan institusi kehakiman syariah tidak banyak berubah walaupun pelbagai usaha telah dijalankan oleh kerajaan negeri untuk memertabatkan semula Mahkamah Syariah. Mahkamah Syariah masih berkeadaan daif dari segi fizikal dengan hakim dan kakitangan yang kurang kemahiran dalam mengendalikan pentadbiran dan penghakiman kes. YAA Tun Abdul Hamid bin Haji Mohamad menyatakan:

Saya tahu sekarang pun usaha sedang dibuat untuk mengatasi masalah-masalah yang dihadapi oleh mahkamah syariah, dalam lengkongan undang-undang yang berkuatkuasa sekarang, khususnya Perlembagaan Persekutuan.....Masalah-masalah itu hanya boleh diatasi dengan perubahan *structure* yang menyeluruh, termasuk meminda peruntukan-peruntukan Perlembagaan Persekutuan.

(YAA Tun Abdul Hamid bin Haji Mohamad, 2001: 18)

Selepas mencapai kemerdekaan, campur tangan Mahkamah Sivil ke atas bidang kuasa Mahkamah Syariah masih berterusan seperti dalam kes *Re Maria Menado* (1964) MLJ 266, pendekatan yang digunakan oleh Mahkamah Sivil tidak selaras dengan keputusan Mahkamah Syariah terhadap perintah larangan yang dikeluarkan oleh Mahkamah Syariah. walaupun telah dibenarkan oleh Mahkamah Syariah. Dalam kes pelanggaran kontrak pertunangan orang Islam, *Nafsiah v. Abdul Majid* [1969] 2 MLJ 175, Mahkamah Sivil telah menggunakan undang-undang kontrak Inggeris sebagai asas penghakiman dan mempunyai bidang kuasa untuk mendengar kes undang-undang diri dan keluarga Islam, termasuk hal kontrak pertunangan Islam. Dalam kes *Pesuruhjaya Hal-Ehwal Agama, Trengganu & Anor lwn. Tengku Mariam & Anor* [1970] 1 MLJ 222 Mahkamah Persekutuan telah memutuskan bahawa mereka terikat dengan keputusan Majlis Privy dalam hal wakaf Islam dan berkuasa

untuk memutuskan kes berkenaan. Keputusan Mahkamah Sivil ini telah mengatasi keputusan mufti atas alasan terikat dengan doktrin duluan mengikat yang telah diputuskan oleh Majlis Privy. Begitu juga dalam kes *Myriam v. Mohamed Ariff* [1971] 1 M.L.J. 265, hakim Mahkamah Sivil telah memutuskan Mahkamah Sivil masih mempunyai bidang kuasa ke atas orang Islam (walaupun kuasa telah diberikan kepada Mahkamah Syariah) dalam perkara yang berkaitan dengan hak jagaan anak.

Sistem kehakiman di negara ini mempunyai dua dikotomi kuasa yang sama berkaitan dengan orang Islam iaitu Mahkamah Sivil dan Mahkamah Syariah. Mahkamah Sivil tidak selari dengan bidang kuasa Mahkamah Syariah dan kecenderungan Mahkamah Sivil mencampuri bidang kuasa Mahkamah Syariah dengan menggunakan pendekatan prinsip undang-undang Inggeris. Keadaan ini telah menyebabkan berlakunya konflik bidang kuasa yang berbeza dalam satu isu undang-undang Islam di antara Mahkamah Sivil dan Syariah (Farid Suffian Shuaib, 2008).

PINDAAN PERKARA 121 (1A) PERLEMBAGAAN PERSEKUTUAN DAN KESAN TERHADAP BIDANG KUASA MAHKAMAH MALAYSIA

Perkara 121 Perlembagaan Persekutuan memperuntukkan tentang kuasa kehakiman persekutuan (Mahkamah Tinggi) mengikut bidang kuasa yang diberikan oleh undang-undang persekutuan, manakala Perkara 121 (1A) berkaitan dengan bidang kuasa eksklusif Mahkamah Syariah. Penambahan perkara kecil (1A) dibuat untuk mengeluarkan bidang kuasa Mahkamah Tinggi terhadap perkara yang berada di bawah bidang kuasa Mahkamah Syariah. Secara literal membawa makna bahawa Mahkamah Tinggi tidak boleh lagi campur tangan dalam bidang kuasa Mahkamah Syariah.

1. *Mahkamah Sivil Tiada Lagi Bidang Kuasa Ke Atas Mahkamah Syariah*

Pada 10 Jun 1988, pindaan terhadap Perkara 121 (1A) Perlembagaan Persekutuan telah dibuat melalui Akta Perlembagaan (Pindaan) 1988 (Akta 704) yang memperuntukkan Mahkamah Sivil tidak lagi mempunyai bidang kuasa berkenaan apa-apa perkara yang Mahkamah Syariah mempunyai bidang kuasa. Perlembagaan telah meningkatkan taraf dengan memberikan kuasa eksklusif kepada Mahkamah Syariah tanpa perlu campur tangan daripada Mahkamah Sivil. Nazri Muslim menyatakan:

implikasi pindaan kepada Perkara 121(1A) Perlembagaan Persekutuan. Melalui pindaan ini, percanggahan antara Mahkamah Tinggi dengan Mahkamah Syariah boleh dielakkan kerana mana-mana perkara-perkara yang boleh dibawa ke Mahkamah Syariah, Mahkamah Tinggi tidak lagi mempunyai bidang kuasa di dalam perkara-perkara tersebut..

(Nazri Muslim et.al., 2012)

2. *Bidang Kuasa Eksklusif Mahkamah Syariah Dan Pengasingan Kuasa*

Pindaan Perkara 121(1A) Perlembagaan Persekutuan telah memberikan pengasingan kuasa di antara institusi kehakiman sivil dan syariah yang sebelum ini Mahkamah Sivil yang bebas untuk campur tangan dalam bidang kuasa Mahkamah Syariah. Mahkamah Syariah menjadi badan yang bebas dan eksklusif dalam menjalankan urusan pengakiman tanpa perlu skeptikal kepada campur tangan Mahkamah Sivil. Pengasingan bidang kuasa ini bertujuan untuk menyelesaikan konflik undang-undang di antara Mahkamah Sivil dan Syariah (Ahmad Ibrahim, 2000).

3. ***Konflik Undang-undang Sivil Dan Syariah Yang Masih Berterusan***

Bidang kuasa eksklusif yang diberikan kepada Mahkamah Syariah masih tidak sepenuhnya dilaksanakan kerana terdapat beberapa keputusan yang dibuat oleh Mahkamah Syariah telah dicabar kesahan penghakimannya oleh Mahkamah Sivil seperti dalam kes *Teoh Eng Huat lwn Kadhi, Pasir Mas & Anor* [1990] 2 MLJ 300. Mahkamah Agong telah memutuskan bahawa agama bagi mereka yang berada dibawah umur 18 tahun akan ditentukan oleh ibu bapa atau penjaga walaupun Mahkamah Syariah telah mengesahkan keislamannya. Dalam kes *In re Susie Teoh* [1986] 2 MLJ 228, Mahkamah Tinggi Sivil telah bersikap tegas dengan menyatakan pemelukan Islam bagi gadis yang berumur 17 tahun 8 bulan adalah tidak sah kerana Perkara 12 (3) dan (4) menetapkan seseorang yang berumur bawah 18 tahun agamanya akan ditentukan oleh ibu bapa atau penjaganya. Begitu juga dalam kes *Indira Gandhi a/p Mutho lwn Patmanathan a/l Krishan*, [2015] 7 MLJ 153, Mahkamah Tinggi Ipoh telah mengambil pendekatan bahawa Mahkamah Sivil boleh membuat keputusan yang berkaitan dengan hak jagaan anak bagi kes pemelukan Islam oleh si suami dengan memberikan hak jagaan anak kepada si isteri yang masih beragama Hindu. Walaupun keputusan telah dibuat oleh Mahkamah Syariah, namun diputuskan bahawa Mahkamah Sivil masih mengakas bahawa ia mempunyai hak untuk mengubah keputusan Mahkamah Syariah. Walaubagaimanapun kes ini telah diperbetulkan oleh Mahkamah Rayuan dengan mengakaskan bidang kuasa eksklusif Mahkamah Syariah. Selepas lebih 25 tahun pindaan perlembagaan dibuat, masih terdapat keputusan daripada Mahkamah Sivil yang mencampuri kes yang berkaitan dengan orang Islam. Dalam kes *Rayuan Sivil No. N-01-498-11/2012 Perayu (1) Muhamad Juzaili bin Mohd Khamis (2) Shukur bin Jani (3) Wan Fairol bin Wan Ismail v. Responden (1) State Government of Negeri Sembilan (2) Departent of Islamic Religious Affairs, negeri Sembilan (3) Director of Islamic Religious Affairs, Negeri Sembilan (4) Chief Enforcement Officer, Islamic Religious Affairs, negeri Sembilan, (5) Chief Syarie, Negeri Sembilan* [2015] 6 AMR 248 Mahkamah Rayuan telah mengambil tindakan yang dianggap bercanggah dengan prinsip undang-undang Islam iaitu dengan mengisytiharkan penggubalan undang-undang oleh dewan undangan negeri yang berkaitan dengan *transgender* adalah tidak sah dan bercanggah dengan peruntukan kebebasan asasi yang terdapat dalam Perlembagaan. Walau bagaimanapun keputusan ini telah diubah oleh Mahkamah Persekutuan kemudiannya yang memberikan kuasa eksklusif kepada institusi kehakiman syariah untuk melaksanakannya.

Kuasa eksklusif Mahkamah Syariah bermaksud kuasa prerogatif yang tunggal dan mutlak dalam memutuskan sesuatu perkara tanpa campurtangan kuasa lain. Sekiranya terdapat kuasa lain yang boleh menyebabkan campur tangan dalam pembuatan keputusan dalam mana-mana bidang kuasa, ia tidak lagi boleh dianggap sebagai kuasa eksklusif kerana ia akan menjadi kuasa percampuran atau bersama yang boleh dianggap sebagai bercanggah dengan objektif pindaan Perlembagaan (Abdul Halim Ramli, 2002). Peruntukan ini patut dihormati dan dipatuhi dengan sepenuhnya, tanpa sebarang perubahan syarat, makna atau tafsiran. Kuasa eksklusif Mahkamah Syariah ini bukan sahaja perlu dilaksanakan, tetapi mestilah dilihat dengan sebenar-benarnya, bukan sekadar hipotesis atau teori. Undang-undang syariah yang digunakan oleh Mahkamah Syariah bersumberkan al-Quran, al-Hadis/Hadis, Ijma' dan Qiyas dan peruntukan undang-undang negeri perlu dihormati. Prinsip keadilan Islam ini tidak boleh digunakan secara longgar oleh Mahkamah Sivil kerana ia boleh membawa kepada tafsiran yang berlainan dengan semangat Islam.

4. Pengiktirafan Penghakiman Terhadap Kuasa Eksklusif Mahkamah Syariah Dan Penafian Kuasa Eksklusif

Bidang kuasa eksklusif Mahkamah Syariah yang diberikan melalui Perkara 121(1A) Perlembagaan merupakan pengasingan kuasa di antara Mahkamah Sivil dan Syariah. Bagi merealisasikan bidang kuasa eksklusif ini, pengiktirafan kehakiman perlu diberikan oleh Mahkamah Sivil terhadap semua penghakiman yang dibuat oleh Mahkamah Syariah supaya tidak berlaku lagi sebarang campur tangan atau konflik penghakiman ke atas bidang kuasa Mahkamah Syariah (Ahmad Ibrahim, 1992). Beberapa keputusan Mahkamah Sivil yang telah dibuat selepas berlakunya pindaan kepada Perkara 121(1A) Perlembagaan menunjukkan terdapatnya pengiktirafan kehakiman diberikan ke atas bidang kuasa Mahkamah Syariah terhadap perkara yang berkaitan dengan Islam, di antaranya ialah kes *Mohamed Habibullah b Mahmood lwn Faridah bte Dato' Talib* [1992] 2 MLJ 793, *Mohamed Hakim Lee v. Majlis Agama Islam Wilayah Persekutuan* [1998] 1 MLJ 681 *Soon Singh Bikar Sigh lwn Pertubuhan Kebajikan Islam Malaysia (PERKIM) Kedah* [1999] 2 CLJ 5, *Daud bin Mamat & Ors lwn Majlis Agama Islam & Anor* [2001] 2 MLJ 390, *Kamariah bte Ali dan lain-lain lwn. Kerajaan Negeri Kelantan, Malaysia dan Satu lagi* [2002] 3 MLJ 657, *Lina Joy lwn Majlis Agama Islam Wilayah Persekutuan* [2004] 2 MLJ 119, *Subashini dan Shamala* (2006), *Latifah bte Mat Zin v. Rosmawati bte Sharibun & Anor* [2007] 5 MLJ 101 dan *Siti Hasnah Vangarama Abdullah lwn Raimi Abdullah dan Majlis Agama Islam Pulau Pinang (MAIPP)* [2014] Civil Appeal No. 01(I)-8-04/2013(P) Keputusan kes ini telah membawa mesej yang jelas iaitu semua perkara yang berkaitan dengan orang Islam hendaklah dikendalikan oleh Mahkamah Syariah sahaja, bukan lagi dijalankan oleh Mahkamah Sivil.

Walaupun pindaan Perkara 121(1A) telah dilaksanakan, namun masih terdapat keputusan Mahkamah Sivil yang tidak memberikan pengiktirafan tentang kuasa eksklusif Mahkamah Syariah. Dalam kes *Dato' Kahar Shah bin Tun Sulaiman v. Datin Fauziah bt Haron* [2008] 5 MLJ 779 Mahkamah Tinggi telah membuat keputusan yang merendahkan kedudukan Mahkamah Syariah. Hakim dalam kes ini telah memutuskan bahawa Mahkamah Syariah lebih rendah dari Mahkamah Sivil. Walaubagaimanapun, keputusan *Dato' Kahar Shah* ini telah ditolak oleh Mahkamah Persekutuan dalam kes *Sukma Darmawan Sasmitaat Madja v. Ketua Pengarah Penjara Malaysia* [1999] 1 MLJ 266 yang memutuskan bahawa Mahkamah Syariah adalah sama taraf dengan Mahkamah Sivil. Pindaan Perkara 121 (1A) Perlembagaan walaupun telah memberikan kuasa eksklusif kepada Mahkamah Syariah namun masih terdapat peruntukan undang-undang seperti permohonan Surat Pentadbiran Pesaka dan Probet hendaklah dibuat di Mahkamah Sivil. Mahkamah Syariah tidak mempunyai kuasa untuk mengeluarkannya, kecuali perkara yang berkaitan dengan faraid (Mohammed Imam, 1998, Akmal Hidayah Halim, 2012). Begitu juga dengan kes liwat masih boleh dibawa ke Mahkamah Sivil walaupun terdapat peruntukan bagi kes berkenaan dalam bidang kuasa Mahkamah Syariah. Undang-undang Islam tidak bersifat statik dan boleh dibuat aplikasi kepada orang bukan Islam. Perkara komersial seperti perbankan, kewangan Islam, takaful, pajak gadai (Ar-Rahnu) telah dibuat perundangan positif oleh Parlimen yang mengizinkan penggunaan undang-undang Islam sebagai satu bentuk undang-undang komersial dan perlaksanaannya boleh dikuatkuasakan di Mahkamah Sivil (Alias Azhar et.al., 2012). Ini merupakan satu pentanda baik untuk mempositifkan undang-undang Islam dan menyelesaikan konflik undang-undang sivil-syariah.

Walaupun perkara 121(1A) telah memberikan kuasa eksklusif untuk memutuskan perkara yang berkaitan dengan Islam, tetapi terdapat batasan pelaksanaan hukuman yang boleh dibuat oleh Mahkamah Syariah disebabkan prinsip ketertinggian perlembagaan di bawah perkara

4(1) Perembagaan Persekutuan yang dibuat oleh Parlimen; iaitu semua peruntukan Perlembagaan Persekutuan akan mengatasi semua undang-undang lain, termasuk undang-undang Islam. Undang-undang yang bercanggah dengan peruntukan Perlembagaan, undang-undang itu akan menjadi terbatal setakat mana percanggahan itu berlaku, termasuk undang-undang Islam sekiranya bercanggah dengan peruntukan Perlembagaan seperti hukum hudud akan menjadi tidak sah. Parlimen mempunyai kuasa budi bicara untuk membuat apa sahaja undang-undang selagi tidak bercanggah dengan peruntukan perlembagaan (Abdul Aziz Bari, 2012).

5. Prinsip Keadilan Mahkamah Syariah Dan Kuasa Semakan Kehakiman Mahkamah Tinggi

Prinsip keadilan yang diguna pakai dalam penghakiman di Mahkamah Sivil yang berkaitan dengan orang Islam, merupakan konsep keadilan yang berbeza dengan prinsip keadilan Islam yang berteraskan kepada wahyu Allah, manakala keadilan Inggeris merupakan konsep yang timbul daripada duluan dan pemikiran hakim serta penggubal undang-undang yang tidak bersifat holistik. Kuasa pengawasan Mahkamah Sivil masih kekal kerana Perkara 121 Perlembagaan masih memberikan kuasa semakan kehakiman kepada Mahkamah Tinggi Sivil terhadap semua mahkamah dan quasi-mahkamah, termasuk Mahkamah Syariah yang memberi indikasi bahawa Mahkamah Syariah masih tidak mempunyai bidang kuasa yang eksklusif mutlak kerana Mahkamah Tinggi masih boleh campur tangan dalam urusan Mahkamah Syariah melalui semakan kehakiman. Berdasarkan kepada pengasingan bidang kuasa di bawah Perkara 121(1A), Mahkamah Syariah sepatutnya diberikan kuasa kehakiman mutlak untuk memutuskan semua kes yang berkaitan dengan orang Islam tanpa campur tangan Mahkamah Sivil. Apabila Mahkamah Tinggi masih ada kuasa dalam memutuskan hal yang berkaitan dengan orang Islam yang berada di bawah bidang kuasa Mahkamah Syariah, ia akan mengembalikan kedudukan Mahkamah Syariah di tahap lama iaitu dua dikotomi bidang kuasa, satu bidang kuasa Mahkamah Sivil dan satu lagi Mahkamah Syariah dan Mahkamah Sivil akan mengatasi bidang kuasa lain (Mohamed Iman, 1998).

Garis panduan yang komprehensif atau duluan mengikat yang berautoritatif perlu diberikan kepada hakim-hakim Mahkamah Sivil untuk campur tangan dalam bidang kuasa Mahkamah Syariah kerana campurtangan Mahkamah Sivil terhadap bidang kuasa Mahkamah Syariah masih berterusan. Justifikasi yang diberikan oleh hakim dalam melaksanakan campur tangan ini merupakan alasan yang berkaitan dengan prosedur atau kebebasan asasi seseorang tanpa sebarang justifikasi yang mencukupi seperti dalam kes kes *Rayuan Sivil No. N-01-498-11/2012 Perayu (1) Muhamad Juzaili bin Mohd Khamis dan lain-lain* [2015] 6 AMR 248. Pendekatan Mahkamah Sivil untuk menggunakan pakar yang berkemahiran dalam Islam bagi memberikan keterangan tentang agama Islam perlu diperketatkan dan tidak mencukupi sekadar memanggil seorang saksi pakar sahaja untuk memberikan keterangan tentang hukum Islam. Dalam kes *Nordin bin Salleh v Kerajaan Negeri Kelantan* [1993] 3 MLJ 344 Mahkamah Sivil telah menerima pendapat seorang pakar Islam yang memberikan pendapat bahawa ajaran Islam itu ditegakkan atas lima perkara rukun sahaja. Sebarang ajaran yang bercanggah dengan rukun Islam yang lima (syahadah, solat lima waktu, berpuasa Ramadan, zakat dan haji) boleh membawa kepada pendaapat yang tidak lengkap dan boleh dipertikaikan. Keputusan *Nordin bin Salleh* ini telah ditolak oleh Mahkamah Persekutuan dalam kes *Sulaiman bin Takrib v Kerajaan Negeri Trengganu (Kerajaan Malaysia, intervener) and Other applications* [2009] 6 MLJ 354 yang memutuskan bahawa kesalahan dalam Islam bukan sekadar lima perkara rukun, tetapi lebih luas daripada itu, seperti pelanggaran soal

aqidah, syariah, perintah, kaedah, prinsip, tegahan akhlak dan kesalahan melanggar fatwa seperti mengajar ajaran sesat.

Hakim yang berpengetahuan dalam bidang perundangan Islam menunjukkan sikap lebih proaktif dalam melaksanakan kuasa eksklusif Mahkamah Syariah dan akan mempertahankan perkara yang berkaitan dengan Islam yang hanya layak diputuskan oleh Mahkamah Syariah sahaja, bukan Mahkamah Sivil. Dalam kes *Soon Singh Bikar Singh v. Pertubuhan Kebajikan Islam Malaysia (Perkim) Kedah & Anor* (1999) 2 CLJ 5 Hakim Mohd Dzaidin telah mempertahankan bidang kuasa eksklusif Mahkamah Syariah dengan memutuskan bahawa berdasarkan kepada peruntukan Enakmen Kelantan (No. 4) 1994, seorang yang memeluk agama Islam tidak boleh mengisytiharkan dirinya keluar agama Islam sehingga Mahkamah Syariah memberikan kelulusan. Seseorang itu akan dianggap masih beragama Islam sehingga dia meninggal dunia dan peruntukan Islam sentiasa terpakai ke atasnya. Perkataan ‘Melayu’ yang terdapat dalam tafsiran perlembagaan, mengikut YAA Tun Mohd Salleh Abas (2010) mestilah beragama Islam, lazim bercakap Bahasa Melayu dan menurut adat istiadat Melayu (*Lina Joy lwn Majlis Agama Islam Wilayah Persekutuan* [2004] 2 MLJ 119). Dalam isu murtad, hanya Mahkamah Syariah sahaja yang berhak untuk menentukan seseorang itu murtad atau tidak, bukan Mahkamah Sivil. Kes *Tongiah Jumali lwn Kerajaan Negeri Johor* [2004] 5 MLJ 41, seorang yang beragama Islam, kemudian menjadi Kristian dan berkahwin dengan seorang Hindu telah membuat permohonan pengesahan perkahwinan di Mahkamah Tinggi. Bagaimanapun, Mahkamah Tinggi telah memutuskan persoalan keluar Islam patut dirujuk kepada Mahkamah Syariah kerana agama asal pemohon adalah Islam. Dalam kes *Mohandas Nagappan*, pendaki Mt Everest yang telah memeluk Islam dan mendaftar dirinya seorang Islam tanpa pengetahuan keluarganya telah diputuskan hendaklah dikebumikan mengikut cara Islam. Keputusan ini merupakan satu penghormatan kepada Mahkamah Syariah. Dalam kes *Saravanan a/l Thangathoray v Subashini a/p Rajasingam* [2007] 2 MLJ 705, suami telah memeluk Islam tetapi isteri masih beragama Hindu. Plaintiff cuba mengislamkan dua orang anaknya. Isterinya membawa kes ini ke Mahkamah Tinggi dan memohon injunksi menahan suaminya daripada mengislamkan kedua-dua anaknya. Apabila kes ini dibawa ke Mahkamah Rayuan, mahkamah telah mengambil pendekatan untuk tidak campur tangan dan meminta kes ini di bawa ke Mahkamah Syariah. Kes ini dirayu lagi kepada Mahkamah Persekutuan, mahkamah bersifat liberal dengan memutuskan pemelukan Islam tidak semestinya membubarkan sesuatu perkahwinan dan berlaku perubahan agama. Ini bermakna Mahkamah Sivil boleh mendengar kes tentang pengislaman kanak-kanak ini. Dalam kes *Indira Gandhi a/p Mutho lwn Patmanathan a/l Krishan*, [2015], Mahkamah Rayuan telah memutuskan Mahkamah Syariah mempunyai bidang kuasa untuk kes pengislaman anak.

PERHUBUNGAN DI ANTARA KERAJAAN NEGERI DENGAN PERSEKUTUAN (FEDERALISME)

Peruntukan Perlembagaan Persekutuan tentang Perkara Islam sebagai agama Persekutuan, pengasingan kuasa kerajaan negeri dan persekutuan (federalisme) Senarai 2, Jadual Kesembilan Perlembagaan Persekutuan tidak banyak memberikan perubahan kepada penghakiman yang dibuat oleh Mahkamah Sivil (Nurhafilah Musa, 2015). Kuasa kerajaan negeri hanya boleh membuat undang-undang Islam yang sangat terhad iaitu untuk orang Islam sahaja ([Abu Bakar Abdullah](#), 1986). Mahkamah Syariah yang ditadbir di bawah undang-undang Islam negeri tidak berkeupayaan untuk mengisytiharkan campur tangan

Mahkamah Sivil sebagai tidak sah disebabkan hierarki Mahkamah Sivil terletak dalam kategori institusi yang berbeza dan Mahkamah Syariah tidak termasuk dalam hierarki Mahkamah Sivil. Secara umum keadaan Institusi kehakiman syariah sebelum 1988 yang masih tidak mantap dengan bentuk fizikal dan profesionalisme kakitangan Mahkamah Syariah yang tidak setanding dengan Mahkamah Sivil. Walaupun pindaan perlembagaan telah dibuat, tetapi Mahkamah Syariah dilihat sebagai tiada kekuatan untuk bersaing dengan Mahkamah Sivil kerana Mahkamah Sivil masih lagi boleh mencampuri dan mengatasi penghakiman Mahkamah Syariah walaupun terdapat pengasingan kuasa. Konflik undang-undang di antara dua bidang kuasa mahkamah yang berbeza ini telah menjadikan Mahkamah Syariah sebagai institusi kelas kedua dan dalam dua sistem mahkamah yang pada hakikatnya berada dalam satu negara moden dan merdeka. Ini menjadikan Mahkamah Syariah masih tidak bebas dan tidak eksklusif dalam membuat dalam membuat penghakiman yang eksklusif.

Kedudukan Mahkamah Syariah sepatutnya menjadi lebih berkuasa dalam perkara yang berkaitan dengan orang Islam selepas pindaan dan penambahan Perkara 121(1A) Perlembagaan dibuat. Perkara 121(1A) ini merupakan satu penetapan perlembagaan kepada kuasa Mahkamah Syariah yang merupakan *platform* eksklusif dalam memutuskan kes yang berkaitan dengan orang Islam dan Mahkamah Sivil tidak lagi mempunyai bidang kuasa untuk campur tangan dalam bidang kuasa Mahkamah Syariah. Pindaan Perkara 121(1A) ini juga telah berjaya memberikan pengiktirafan semula kepada Mahkamah Syariah yang sepatutnya selaras dengan peruntukan Perkara 3(1) Perlembagaan Persekutuan tentang Islam adalah agama Persekutuan. Pemberian kuasa eksklusif kepada Mahkamah Syariah ini juga telah menerapkan konsep pengasingan kuasa yang diperkenalkan oleh Montesquieu di antara kerajaan Persekutuan dan negeri berkaitan dengan perkara Islam dan Mahkamah Syariah. Kuasa eksklusif kepada Mahkamah Syariah berserta dengan pengecualian kuasa untuk campurtangan oleh Mahkamah Sivil perlu dimanifestasikan secara sebenarnya, bukan retorik undang-undang. Mahkamah Syariah perlu diberikan kebebasan hakiki untuk membuat keputusan bagi kes yang berkaitan dengan orang Islam mengikut lunas Islam dan tiada lagi dicampur aduk dengan prinsip lain yang tidak menepati kehendak syariah.

PEMBAHARUAN KEPADA MAHKAMAH SYARIAH

Selepas bidang kuasa berasingan dan keeksklusifan diberikan kepada Mahkamah Syariah melalui pindaan Perkara 121(1A) Perlembagaan Persekutuan, keadaan kedaifan Mahkamah Syariah perlu dipulihkan dan tidak sepatutnya dibiarkan berterusan. Keadaan fizikal bangunan Mahkamah Syariah yang tidak selesa, kakitangan yang kurang kemahiran dan tidak professional perlu dibuat perubahan segera (Mahamad Arifin et.al. 2007:80). Peranan Jabatan Kemajuan Syariah Islam (JKSM) perlu diberikan kuasa untuk melaksanakan pendekatan dan model baru berserta dengan peruntukan kewangan yang menasabah oleh Kerajaan Persekutuan untuk menaik taraf institusi Mahkamah Syariah setanding dengan institusi kehakiman sivil. Memandangkan kepada Mahkamah Syariah di tadbirkan di peringkat negeri (kecuali Wlayah Persekutuan) ia seolah-olah tiada model undang-undang substantif dan prosedur Islam yang diseragamkan antara negeri-negeri. Mengikut Wael Hallaq (1996) penyeragaman undang-undang merupakan sesuatu perkara yang penting. Perbezaan undang-undang substantif dan prosedur di antara satu negeri dengan negeri lain menyebabkan kesukaran kepada orang Islam untuk berurusan dalam hal perkahwinan, perceraian melibatkan masalah "*inter-state jurisdiction*" padahal prinsip Islam mempunyai prinsip dan amalan yang sama di seluruh dunia. Ketiadaan pendekatan undang-undang yang spesifik dan model khas tentang penghakiman di Mahkamah Syariah di antara negeri juga merupakan salah satu faktor yang membawa kepada perbezaan keputusan Mahkamah Syariah di antara satu negeri dengan

negeri yang lain. Perbezaan enakmen pentadbiran undang-undang Islam negeri juga telah membawa kepada berlakunya ketidakseragaman dalam penghakiman yang dibuat. Terdapat keputusan mahkamah syariah negeri yang tidak sama pentafsiran tentang sesuatu isu.

Kuasa perundangan dan kehakiman Mahkamah Syariah hanya terhad kepada kuasa peringkat negeri mengikut Senarai 2, Jadual Kesembilan Perlembagaan Persekutuan. Ia tidak melibatkan hubungan atau kerjasama di antara negeri dan persekutuan dalam pentadbiran Mahkamah Syariah. Meskipun Mahkamah Syariah mempunyai kuasa eksklusif, namun pelaksanaan undang-undang Islam masih tetap terbatas. Dr. Aziz Bari (2012) menyebut undang-undang Islam terbatas bidang kuasanya kerana Perkara 4(1) Perlembagaan memperuntukkan mana-mana undang-undang yang bercanggah dengan Perlembagaan Persekutuan akan terbatal setakat mana berlaku percanggahan. Begitu juga dengan Akta Mahkamah Syariah (Bidang Kuasa Jenayah) 1965 menghadkan bidang kuasa jenayah terhad kepada maksimum 3 tahun penjara, denda RM5,000 atau 6 sebatan atau gabungan mana-mana hukuman. Hukum hudud tidak boleh dilaksanakan kerana sekatan undang-undang. Undang-undang Islam yang digubal oleh Dewan Undangan Negeri sahaja yang boleh digunakan di Mahkamah Syariah. Hukum Islam seperti hudud tidak boleh dilaksanakan kerana ia akan bercanggah dengan Perlembagaan. Dalam kes *Che Omar Che Soh lwn. Public Prosecutor* (1988), Mahkamah Agong memutuskan bahawa undang-undang Islam hanya akan terpakai di Mahkamah Syariah untuk perkara-perkara yang tertentu, sekiranya tiada enakmen tentang sesuatu perkara, ia tidak boleh dijadikan hujah untuk menyatakan undang-undang Islam terpakai. Satu pendekatan baru dan model yang seragam dalam pentadbiran Mahkamah Syariah perlu diadakan selepas pindaan Perkara 121(1A) Perlembagaan yang perlu dipraktikkan secara seragam oleh Mahkamah Syariah seluruh negara. Walaupun ada halangan Perlembagaan, undang-undang persekutuan dan enakmen negeri, namun ruang untuk perbincangan dan kolaborasi yang melibatkan kepentingan bersama boleh diseragamkan secara berperingkat. Peranan kerajaan negeri, Jabatan Agama Islam negeri, jabatan Mufti dan Jabatan kehakiman Syariah Malaysia (JAKIM) perlu di perkemaskan bagi mencari jalan untuk melaksanakan satu piawai yang standard bagi pentadbiran undang-undang Islam dan Mahkamah Syariah.

KESIMPULAN

Konflik kuasa Mahkamah Sivil dan Syariah sepatutnya dapat diselesaikan selepas berlakunya pindaan Perkara 121(1A). Pindaan Perlembagaan ini sepatutnya menamatkan semua masalah campur tangan Mahkamah Sivil ke atas Mahkamah Syariah untuk selama-lamanya. Kes yang melibatkan orang Islam sepatutnya dibicarakan di Mahkamah Syariah sahaja, tanpa campurtangan Mahkamah Sivil. Apabila bidang kuasa eksklusif ini benar-benar dilaksanakan, ia akan membawa kepada bermulanya era kegemilangan Mahkamah Syariah di Malaysia. Institut kehakiman syariah akan menjadi satu institusi unggul yang akan membuat penghakiman ke atas orang-orang Islam di negara ini. Mahkamah Sivil sepatutnya mengelakkan diri daripada melakukan campur tangan dalam perkara yang berkaitan dengan Islam yang hanya boleh diputuskan oleh Mahkamah Syariah yang telah diberikan bidang kuasa eksklusif.

RUJUKAN

- Abdul Aziz Bari (2004) *Kuasa-Kuasa Budi Bicara Teori dan Pemakaiannya dalam Undang-Undang Perlembagaan dan Undang-Undang Pentadbiran* Jurnal Undang-Undang dan Masyarakat 8(2004) 39-57
- Abdul Halim Ramli (2002) *Civil and Syariah Courts in Malaysia: Conflict of Jurisdiction*, [2002] 1 MLJ cxxx; [2002] 1 MLJ 130, LEXISNEXIS Asia.
- Abdul Hamid bin Haji Mohamad, Tun (2001) Kertas Kerja, *Sistem Kehakiman dan Perundangan Di Malaysia: Satu Wawasan*, 2 April 2001.
- Abdul Monir Yaacob (2009) *Perlaksanaan Perundangan Islam Di Malaysia: Satu Penilaian*, Journal of Fiqh, No. 6 (2009) 1-20.
- Ahmad Ibrahim (1992) "Conflict Between Shariah and the Common Law in Malaysia—Problems and Solutions," pt. 2, *Malays. L. News*, Sept. 1992, at 9-10.
- Ahmad Ibrahim et.al., (2002) *Sistem Undang-Undang Malaysia*, Kuala Lumpur: DBP.
- Ahmad Ibrahim (2000) *Pentadbiran Undang-undang Islam di Malaysia*. Kuala Lumpur: IKIM.
- Akmal Hidayah Halim (2012) *Administration of estates in Malaysia: Law and procedure*. Selangor: Sweet Maxwell & Asia,
- Alias Azhar et.al. (2012) *Perluasan skop undang-undang Islam di Malaysia*, Jurnal Syariah, Jil. 20, Bil. 2 (2012) 163-184
- Azizah Binti Mat Rashid et.al., (2014) *Dimensi Undang-undang Syariah Dalam Kerangka melindungi Maqasid Syaariah*. Kajian Awal (tidak diterbitkan).
- Farid Suffian Shuaib (2008). *Powers and Jurisdiction of Syariah Courts In Malaysia* (2nd ed.) Petaling Jaya: LexisNexis.
- Ishak Saat (2010) *Caturan Politik Pelbagai Kaum Di tanah Melayu 1946-1957*. Jebat Malaysian Journal of History, Politic & Strategic Studies, Vol.37 (2010).
- Khalif Muammar (2009) *Pandangan Islam Terhadap Tradisi Dan Kemodenan*, Jurnal Hadhari 4(1) 2012.
- Mohd. Zariat Abdul Rani (2006) *Kehadiran Barat Dan Kesannya Terhadap Kesusasteraan Melayu*, Jurnal Pengajian Melayu, Ji/id 17, 2006
- [Mahamad Ariffin et.al. \(2007\) *Pentadbiran Undang-undang Islam di Malaysia*. Selangor: Dawama Sdn Bhd.](#)
- Mohammed Imam (1998) *Probate And Administration of A Muslim's Estate in Malaysia – Legislative Copetence And Syariah/Civil Court Jurisdiction*. Malaysian Journal of Law and Society (1998) 123-138.
- Nazri Muslim dan Ahmad Hidayat Buang (2012). *Islam Dalam Perlembagaan Persekutuan Dari Perspektif Hubungan Etnik Malaysia*, Jurnal Kemanusiaan Bil.20
- Nurhafilah Musa (2015) *Adakah Federalisme Penghalang kepada Pelaksanaan Syariah di Malaysia* Dipetik daripada <http://www.academia.edu/10049350/> Dirujuk pada 14 September 2015.
- Patterson, M.H.S, *An early inscription from Trengganu*, Journ. Malayan Branch, royal Asiatic Soc. Vol. II, 1924
- Syed Muhd Khairudin Aljunied (2009). *Colonialism, Violence and Muslims in Southeast Asia: The Maria Hertogh Controversy and Its Aftermath*, London: Routledge
- Syed Muhammad Naquib Al-Attas (1969) *Preliminary Statement On A Geeral Theory of The Islamization of The Malay-Indonesia Archipelego*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.

Wael Hallaq (1996) *“Non-Analogical Arguments Sunni Juridicial Qiyas, Islamic Law & Legal Theory*, E dge, Ia (ed). Aldershot: Dartmouth Publisher.

Zainul Rijal Abu Bakar (2007) *Mahkamah Syariah Tak Praktis ‘Stare Decisis’ (Dulu Mengikat)* Berita Harian, 7 Julai 2007.